

ВЧИМОСЯ МІРКУВАТИ САМОСТІЙНО ТА РОЗВАЖЛИВО

Умови розвитку критичного мислення

Ольга БАРАБАШ, канд. пед. наук, доцент,
проректор з наукової роботи;

Наталія ГЛИНЯНЮК, старший викладач кафедри
педагогіки та психології, Івано-Франківський ОІППО

Формування й розвиток критичного мислення молодших школярів — процес, у якому визначальними можуть бути незначні, на перший погляд, нюанси. Аби діяльність з розвитку критичного мислення учнів була ефективною, педагог має враховувати низку умов. Докладно розкриємо їхній зміст і способи створення.

Чи може машина замінити мозок людини? Останнім часом багато говорять про те, що можна створити комп'ютер, який здатен мислити. Однак мозок і його робота ні на що не схожі, і ми далеко не все знаємо про нього. Людина — істота розумна, а “розумна машина” — це груба метафора.

Людина справді мислить і здатна робити це максимально самостійно, усвідомлювати проблеми і розв'язувати їх, навіть якщо досвіду виходу з них не має, використовуючи при цьому різні види мислення. Щодо комп'ютера, то він обробляє інформацію за допомогою попередньо заданих алгоритмів. Один із видів мислення, який максимально оголює різницю між комп'ютером і мозком — це критичне мислення. Саме у зв'язку з цією різницею в сучасній освіті так активно заговорили про необхідність його розвитку.

Критичне мислення починається там, де є проблема і сумніви щодо її формулювання чи вирішення (сумніви можуть стосуватися як своїх, так і чужих

думок). Цей вид мислення не потрібно протиставляти іншим видам, у нього свої завдання: спираючись на найбільш перевірену інформацію, забезпечити максимально раціональне й самостійне розв'язання проблеми. Зауважимо: якщо людина знає, до якого висновку має прийти (доведення), це не критичне мислення. Критичне мислення починається з висновку, що не доводиться, а піддається сумніву.

Критичне мислення — майстерне, відповідальне мислення. Йому притаманні такі якості:

- здатність бачити зв'язки між предметами;
- самокоригування;
- чутливість до контексту.

За Метью Ліпманом

Розглянемо детальніше можливості реалізації кожної з умов розвитку критичного мислення.

ДЕМОНСТРАЦІЯ ДОРΟΣЛИМИ ВІДПОВІДНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ

Учні молодших класів сприймають свого вчителя як зразок для наслідування. Тому **важливо, щоб педагог демонстрував моделі поведінки, в яких виявляється критичність мислення** (добре, якщо це роблять і батьки). У різних ситуаціях учитель може висловлювати сумніви щодо предмета розгляду, ставити запитання, розмірковувати, наголошуючи, що відстоює свою власну позицію й має для цього певні аргументи. Цікаво спостерігати, як

діти граються в дорослих: часто висловлюються категорично, диктують іншим, що робити (і звідки вони це взяли?). Якщо більшість важливих для школярів дорослих не демонструє критичності мислення, дитині важко дійти висновку, що це можна робити і це є правильно.

Учителю і батькам конче необхідно, хоч часто це і складно, демонструвати високий рівень культури дискусії.

Складники культури дискусії

Відкритість до думок інших людей. Готовність чути щось інше, ніж те, що ти думаєш. У першу чергу це демонструє вчитель власною поведінкою. Він заохочує до обговорення, використовуючи такі висловлювання: “мені буде цікаво почути, що думають інші, почути їхні аргументи”; “можливо, хтось зробив інший висновок?”; “чи з’явилися у вас запитання?”; “чи згодні ви з тим, що тільки-но почули?” та ін.

Коли йдеться про надання іншому можливості висловитися й щире намагання його почути, важливо встановити певні правила як для того, хто висловлюється, так і для того, хто слухає. Це можуть бути загальні правила, які клас приймає на початку навчального року, або окремі, які встановлюються додатково.

Орієнтовний зміст правил

- Висловлюватися чітко й зрозуміло.
- Поважати кожного, хто говорить.
- Дотримуватися теми обговорення.
- Бути терплячим, не перебивати.
- Уважно ставитися до всіх запитань та коментарів.

Така модель поведінки сприятиме формуванню позитивного мікроклімату в колективі, розвитку відповідних соціальних навичок, справді демократичних взаємин.

Готовність виступити перед іншими. Ідеться про структуроване висловлювання, у якому цілеспрямовано обґрунтовується власна позиція. Учитель також подає зразок такого висловлювання, дбаючи про те, щоб його аргументи були зрозумілими, чітко висловлюються й наводять приклади. Для відпрацювання Я-висловлювань педагог може запропонувати дітям алгоритми їх побудови. Наприклад: “Я вважаю, що..., тому що...”.

**Нам диспут зрозуміти допоможе,
Що жартувати із вогнем негоже.**

(Надіслала В. Цапенко, м. Сміла, Черкаська обл.)

На допомогу вчителю початкових класів прийде практика ранкових зустрічей, зокрема такий її компонент як обмін інформацією. Це ситуація, яка передбачає вільне висловлювання своїх ідей, досвіду, того, що турбує чи викликає певні емоції, становить цінність для аудиторії.

Дотримання теми обговорення. У ході дискусії важливо не відволікатися від теми і не впадати в емоції. Навіть дорослим не завжди це вдається, як же педагогу привчити до цього вихованців? У першу чергу стежити за тим, щоб розмова велася в певному руслі. Для цього, при потребі, повертати до предмета обговорення спеціальними висловлюваннями: “повернімося до того, про що говорили на початку”; “пригадаймо, які аргументи вже звучали”; “пропоную послухати тих, хто підтримує першу гіпотезу” тощо.

Можна апелювати до прийнятих правил спілкування. Доцільно давати схвальну оцінку діям тих дітей, які демонструють належну поведінку щодо зазначеного аспекту, в присутності всього колективу дякувати їм за це.

Постановка запитань з наміром розібратися в обговорюваній проблемі. Якщо в попередньому випадку вчитель мав виконувати переважно роль медіатора (посередника, що допомагає опонентам у дискусії), то в цьому — режисера. З чим це пов’язано? Критичне мислення передбачає насамперед розмірковування з метою з’ясувати для себе суть проблеми, розібратися в ній. Залежно від наміру учасники дискусії формулюють зміст запитань по суті, в глиб проблеми. У загальному вигляді режисюра обговорення має зафіксувати ідею чи проблему, її рефлексивну критику, аргументи за і проти, гіпотезу розв’язання, можливі висновки. Питання в жодному разі не мають бути звернені до особистості того, хто висловлюється.

Здатність робити власні висновки. Цінність будь-якої дискусії не стільки в обговоренні, скільки у висновках, які було зроблено. Безумовно, це будуть спільні висновки щодо різних версій розгляду проблеми. Водночас необхідно культивувати індивідуальні висловлювання дітей як стосовно проблеми, так і щодо розгортання дискусії. Також можна звернути увагу на те, як змінювалася думка дитини впродовж обговорення.

У цьому педагогу допоможе написання учнями есе як постійна практика. А розпочинати можна з кількох речень та інструкції про те, що важливо висловити свою думку, а не просто написати красиво і правильно. Чим цікавішою для учнів буде дискусія, чим більше аргументів, думок, почуттів вона викличе, тим цікавішими й змістовнішими будуть учнівські есе. Таким чином зовнішній діалог переросте у внутрішній і стимулюватиме появу власних обґрунтованих рішень і висновків.

Табу на питання про те, що не можна аргументовано довести чи заперечити, зокрема питання

віри й почуттів співрозмовника. У певних ситуаціях учитель демонструє коректну відмову, наприклад: “я не обговорюю питань моєї віри”. Важливо,

щоб відмова звучала не агресивно, але однозначно й упевнено, аби не було можливості повернутися до цієї розмови іншим разом або з іншого боку.

ЗАХОЧЕННЯ ДО ВИСЛОВЛЮВАННЯ САМОСТІЙНИХ СУДЖЕНЬ

Педагог має **заохочувати дітей висловлювати самостійні судження і приймати їх, не зважаючи на правильність чи хибність** (приймати не означає погоджуватися): “я тебе почула”, “розумію твою точку зору” і навіть “приймаю твою точку зору”. Запитання “чому тобі достатньо такого доказу?” або запрошення до подальших міркувань “поясни свою позицію” допоможуть учневі продовжити пошуки істини. І коли в дитини зароджуються сумніви, виділяйте цей етап як досягнення: “чудово, тобі вже недостатньо малого доказу”, “ти стараєшся подивитися глибше”, “мені подобається, як ти мислиш”. Уже на цьому етапі в учня є великий шанс зрозуміти, що він спирався не на ту інформацію або ж що цієї інформації виявилось недостатньо. Тоді перед ним постає інше завдання: вийти на нову інформацію, більш перевірену, глибшу тощо. Звісно, за таких обставин остаточний висновок буде іншим. На цьому етапі дитині може стати навіть соромно за свою початкову позицію, але важливо показати їй, що без першого не було б наступного.

Аби заохотити учня до висловлювання власної думки, треба допомогти йому звертати увагу на певні деталі. Адже часто він бачить тільки одну сторону питання, а там, де додається інша, що суперечить першій, уже визначається проблема. Далі формулюється вимога до себе: зрозуміти, пояснити, створити — це вже завдання, що потребує способів розв’язання проблеми. Пошук їх у різних учнів може привести до дуже різних результатів. Саме на цьому етапі важливо прийняти пропозиції учнів, перевірити їх, зробити висновки, за потреби повернутися й знайти інші способи. Згодом ще одна перевірка — цього разу самого себе: чи ці висновки підходять усюди і всім, коли це не працюватиме. Це дуже важливий етап розв’язання проблем за допомогою критичного мислення, і його не можна пропустити.

Для формування у дітей уміння самостійно висловлювати судження і приймати їх від інших треба використовувати спеціальні методи навчання, зокрема

різні техніки проведення дискусії (дискусійна сітка, дискусія на картках), різноформатні дебати (за форматом Карла Поппера, оксфордські, президентські дебати), техніку “Метаплан”.

Предметом дискусії може бути питання, що цікавить дітей, стосується їхніх потреб та інтересів, інтригує, відображає ціннісне ставлення, а не просто прив’язане до змісту навчального матеріалу. Завдання розвитку критичного мислення як наскрізного вміння не зобов’язують учителя сліпо йти за змістом підручника. Найбільш продуктивними будуть конкретні педагогічні ситуації, у яких учитель справді демонструє свою майстерність.

Узагальнений алгоритм роботи в дискусії

1. Висловлювання сумніву.
2. Виявлення проблеми.
3. Висунення гіпотез, їх аргументація.
4. Перевірка лінії аргументації за змістом навчального матеріалу або за змістом життєвих ситуацій.

При цьому важливо не тиснути на дітей, щоб “запалити” дискусію, особливо висловлюючи свою “авторитетну” точку зору, не боятися обговорювати контроверсійні запитання (які не мають однозначної відповіді в суспільстві), якщо вони вже висловлені, тощо.

Ефективний спосіб розвитку в дітей критичного мислення — спільний з дорослими перегляд телепередач, рекламних роликів, бігбордів на вулиці тощо. Якщо вже так сталося, що школяр чує щось на кшталт “оди” чипсам, не варто відразу подавати власні висновки із запереченням — вони малоефективні. Натомість можна “будити” критичне мислення: “Як ти думаєш, хто цю рекламу створив? Для чого? Що хоче від нас той, хто її створив? А ти що хочеш? Зроби висновок”. Усе це може стосуватися і нав’язування в суспільстві певних ідей, критеріїв успішності людини в житті — важливо вчити дітей міркувати самим: чи це мій вибір, хто на нього вплинув і як.

СТВОРЕННЯ РЕФЛЕКСИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

Критичного мислення (мислення, що себе перевіряє) немає без **рефлексії** (самоаналізу, роздумів людини над власним душевним станом). Це унікальна здатність свідомості людини, що дає можливість зробити предметом аналізу не задачу з математики, а свою власну діяльність.

Засоби, що спонукають до рефлексії:

- написання есе;

- спеціальні запитання, які допоможуть дитині звернутися до свого внутрішнього світу;
- висловлювання сумніву та критики (навіть якщо це думка відомого вченого, вчителя тощо);
- рольова гра, у якій дитина розкриває суть одного й того самого питання з позиції різних персонажів;
- заохочення до розкриття думок і почуттів інших людей (автора тексту, однокласника та ін.) тощо.

Важливо привчати дітей рефлексувати й стосовно самого себе. Таку діяльність можна організувати на будь-якому етапі уроку: що мені це дало (чи став я кращим, розумнішим; чи більше дізнався; прийняв думку іншого; стримався, не зірвався; дозволив іншому відчувати себе розумним і сильним), чи було мені важко і чому тощо.

Створенню рефлексивного середовища сприяє використання науково-популярних текстів, у яких висвітлюється жива думка дослідника, а не тільки формалізоване знання. А також художніх текстів, фільмів, мультфільмів, у яких персонажі озвучують свої думки, що є прикладом критичного мислення.

СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АТМОСФЕРИ

Для появи різнопланових аргументів, їх відкритої критики, сумнівів, рефлексії необхідно створити **сприятливу психологічну атмосферу**, в якій панують довіра, толерантність, розуміння того, що обговорюються думки і дії, а не люди. Безоцінні фрази вчителя тут надзвичайно важливі, адже можливість отримати собі оцінку (ти чемний, вдумливий, гарний, старанний чи навпаки) відразу переводить дитину в стан “я не маю права на помилку”. Натомість **критичне мислення передбачає усвідомлення права на помилку**. Загалом, недирективність поведінки вчителя (бажано і батьків) сприяє розвитку критичного мислення дітей. І навпаки, поведінка, що характеризується наказами, оцінкою людей, примусом, нехай навіть м'яким, навряд чи спонукатиме дітей самостійно думати і висловлювати думку.

З перших днів у школі важливо вчити дітей працювати в групах, малих і великих. Адже групи для того й створюють, щоб виробити спільне рішення на основі індивідуальних думок, сказати від себе

У таких випадках рефлексія персонажа спонукає учня до власної рефлексії.

Рефлексивне мислення дітей молодшого шкільного віку ще розвивається, тому педагоги й батьки мають стимулювати і підтримувати їхні намагання здійснювати самоаналіз. Згодом міркування відзначатимуться вищим рівнем моральності, а критичне мислення стане активнішим у різноманітних життєвих ситуаціях. Якщо ж не спонукати дітей до рефлексії, то, опинившись у вирі різноманітної інформації, вони легко прийматимуть на віру думку, яку їм нав'язують, і можуть піддатися згубному впливу асоціальних елементів.

й почути іншого. При цьому важливо часто змінювати групи й положення дітей стосовно одне одного (сидіти поруч, навпроти, за кимось, стояти спереду, в колі, окремо тощо), що дає змогу переходити і в іншу ментальну позицію. Учителю також варто звертати увагу, в якому він положенні стосовно учнів: якщо всі в колі, то і педагог по можливості має бути там, якщо він дуже близько до дитини, то краще сісти, присісти — від цього великою мірою залежить психологічна атмосфера.

Жити в суспільстві загалом, і дітям у школі зокрема допомагають прийняті правила, які визначають певні межі, що є і правом, і обов'язком. Такі привила як “говоримо від себе” чи “поважай думку іншого” допомагають критично мислити, але при цьому не ображати інших. Важливо, що вчитель також має право на висловлення ідеї щодо певного правила роботи, коли вони приймаються або ж переглядаються.

Коли вже учень явно демонструє критичність власного мислення, то захоплюйтесь його роботою, терпінням, бажанням іти вперед, шукати істину, висновком — не обмежуйтесь простою і сумнівною оцінкою самої дитини на зразок “молодець”. Важливо, щоб при цьому все, зокрема міміка, жести, слова педагога, показували щире зацікавлення, повагу, дружелюбність.

Насамкінець хочемо зазначити, що розвитку критичного мислення сприяють *уроки логіки, психології та основ філософії*. Тут до педагогічно грамотного процесу з розвитку критичного мислення додається ще спеціальний матеріал і можливості вчителя приділити більше уваги саме цій проблемі. Такі уроки учням переважно подобаються, адже матеріал, пов'язаний з розумінням себе, з відчуттям того, що твої можливості зросли, підтримує у людині прагнення до зростання. ●

**Як зберегти планету неозору,
Кожен власну має точку зору.**

(Надіслала М. Анишинець, м. Хуст, Закарпатська обл.)

БУДУЄМО НОВУ ШКОЛУ РАЗОМ

Журнал “Учитель початкової школи”

пропонує на допомогу педагогам
сучасні методичні матеріали

ЗАОЩАДЬТЕ до 10%

- 1 Заходьте на сайт upsh.com.ua
- 2 Оформлюйте онлайн-передплату на журнали “УПШ” та “Джміль”
- 3 Щомісяця гарантовано отримуйте надійну методичну підтримку!

ІНДЕКСИ для передплати на пошті

“УПШ”
Індекс 89869

+

“Джміль”
Індекс 40295

=

Комплект
Індекс 68604

ЗУСТРІЧАЙТЕ У 2019 РОЦІ

Спецвипуски, що представляють кращий досвід педагогів Львівської та Сумської областей (№ 2, № 9)

Тематичні номери:

- Унікальні місця України (№ 6)
- Емоції та почуття (№ 12)